विभुः, त्रि, सर्व्वमूर्त्तसंयोगी। परममहत्त्ववान्। स तु आत्मादिः। यथा,—
"आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाता करणं हि सकर्त्तृकम्।
विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तु द्विविधा मता॥"
इति भाषापरिच्छेदः॥
विभुरिति विभुत्वं परममहत्त्ववत्त्वम्। इति सिद्धान्तमुक्तावली॥
"कालखात्मदिशां सर्व्वगतत्वं परमं महत्।"
इति भाषापरिच्छेदः॥
दृढ़ः। इत्यजयपालः॥ व्यापकः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, ऋग्वेदे। १०। ४०। १।
"प्रातर्यावाणं विभ्वं विशे विशे॥"
"विभ्वं विभुं व्यापिनम्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ व्याप्तः। यथा, ऋग्वेदे। १। ३४। १।
"त्रिश्चिन्नो अद्याभवतं न वेद सा
विभुर्व्वायाम उत राति रश्विना॥"
"विभुः व्याप्तः।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ सर्व्वत्र गमनशीलः। यथा, ऋग्वेदे।१।१६५।१०।
"एकस्य चिन्मे विभ्वस्त्वोजो
या नु दधृष्वान्कृणवै मनीषा॥"
"विभु सर्व्वत्र गमनशीलम्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ ईश्वरः। यथा, ऋग्वेदे। ४। ७। १।
"यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्व्वनेषु चित्रं विभ्वं विशे विशे॥"
"विभ्वं विभुं ईश्वरम्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ महान्। यथा, ऋग्वेदे। ५। ३८। १।
"उरोष्ट इन्द्र राधसो विभ्वी राति शतक्रतो॥"
"विभ्वी महती।" इति तद्भाष्ये सायणः॥)

विभूतिः, स्त्री, (वि+भू+क्तिन्।) अणिमादिकमष्टधा। तत्पर्य्यायः। भूतिः २ ऐश्वर्य्यम् ३। इत्यमरः॥ (यथा, ऋग्वेदे। १। ८। ९।
"एवाहिते विभूतय इन्द्रमावते॥"
"विभूतयः ऐश्वर्य्यविशेषाः।" इति तद्भाष्ये सायणः॥) शिवधृतभस्म। अस्य शिवस्य अणिमाद्यष्टप्रकारं वैभवं विभूत्यादिपदत्रयं वाच्यं केचित्तु विभूतिर्भूतिरिति द्वयं शम्भुधृतभस्मनि अणिमाद्यष्टके तु ऐश्वर्य्यमित्याहुः। विभवत्यनया विभूतिः क्तिः भवतेः क्तिः भूतिः विग्रहणमन्योपसर्गनिरासार्थं ईश्वरगुणैश्वर्य्यं भावे ष्ण्यः अणिमादि लघिमादि। तथा च।
"अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा।
ईशित्वञ्च वशित्वञ्च तथा कामावशायिता॥"
इति॥
अणुत्वमणिमा येन सूक्ष्मो भूत्वा विचरति। लघुत्वं लघिमा येन वायुरिव लघुतरो भवति। प्राप्तिरभीप्सितप्रापणं प्राकाम्यमिच्छानभिघातः। महिमा महत्त्वं येन चतुर्द्दशभुवनान्यस्योदरे वर्त्तन्ते। ईशित्वं प्रभुता येन स्थावरजङ्गमादिभूतान्यादेशकारीणि भवन्ति। वशित्वं स्वातन्त्र्यं येन स्वतन्त्रश्चरति। कामेन इच्छया अवशायितुं स्थातुं शीलमस्य कामावशायी शीङो ग्रहादित्वाण्णिन् तस्य भावः कामावशायिता। सर्व्वानन्दस्तु अनेकार्थत्वाद्धातूनां स्मृतिरिह तिष्ठत्यर्थः। अवशायी दन्तमध्य इत्याह। इति भरतः॥ * ॥ अपि च।
श्रीभगवानुवाच।
"परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम्।
नित्यानन्दं स्वयं ज्योतिरद्वयं तमसः परम्।
ऐश्वर्य्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते॥"
इति कौर्म्मे १ अध्यायः॥
(लक्ष्मीः। यथा, ऋग्वेदे। १। ३०। ५।
"विभूतिरस्तु सूनृता।"
"विभूतिर्लक्ष्मीः।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ विभवहेतुः। यथा, तत्रैव। ६। २१। १।
"रयिर्व्विभूतिरीयते वचस्या॥"
"विभूतिर्ज्जगतो विभवहेतुः॥" इति तद्भाष्ये सायणः॥ विविधसृष्टिः। यथा, भागवते। ४। २४। ४३।
"शक्तित्रयसमेताय मीढुषेऽहंकृतात्मने।
चेत आकूतिरूपाय नमो वाचोविभूतये॥"
सम्पत्। यथा, रघुवंशे। ८। ३६।
"अभिभूय विभूतिमार्त्तवीं
मधुगन्धातिशयेन वीरुधाम्॥")

विभूतिद्वादशी, स्त्री, (विभूतिवर्द्धिका द्वादशी।) व्रतविशेषः। यथा,—
नन्दिकेश्वर उवाच।
"शृणु नारद! वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम्।
विभूतिद्वादशीनाम सर्व्वपापनिसूदनम्॥
कार्त्तिके चैव वैशाखे मार्गशीर्षेऽथ फाल्गुने।
आषाढ़े वा दशम्यान्तु शुक्लायां लघुभुङ्नरः।
कृत्वा सायन्तनीं सन्ध्यां गृह्णीयान्नियमं बुधः॥
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्च्य जनार्द्दनम्।
द्वादश्यां विधिसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विभो।
तदविघ्नेन मे यातु साफल्यं मधुसूदन॥
ततः प्रभाते चोत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः।
पूजयेत् पुण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः॥
विभूतिदाय नमः पादावशोकाय च जानुनी।
नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्त्तये नमः कटिम्॥
कन्दर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय नमः करौ॥
दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ।
माधवायेति हृदयं कण्ठमुत्कण्ठिते नमः॥
श्रीधराय मुखं केशान् केशवायेति नारद।
पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ च स्वयम्भुवे॥
स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदापरशुपाणयः।
सर्व्वात्मने शिरो ब्रह्मन् नम इत्यभिपूजयेत्॥
मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु शक्तितः।
उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेद्विभोः॥
गुड़पात्रं तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिवेष्टितम्।
रात्रौ जागरणं कुर्य्यादितिहासकथादिना॥
प्रभातायाञ्च शर्व्वर्य्यां ब्राह्मणाय कुटुम्बिने।
सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत्॥
यथा न मुच्यसे विष्णोः सदा सर्व्वविभूतिभिः।
तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात्॥
दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्मुने।
दत्तात्रेयं ततो व्यासमुत्पलेन समन्वितम्।
दद्यादेवं समा यावत् पाषण्डानभिवर्ज्जयेत्॥
समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादशद्वादशीं नरः।
संवत्सरान्ते लवणपर्व्वतेन समन्विताम्।
शय्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवेऽमरसंयुताम्॥
ग्रामञ्च शक्तिमान् दद्यात् क्षेत्रमाभरणान्वितम्।
गुरुं संपूज्य विधिवत् वस्त्रालङ्कारभूषणैः॥
अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान्।
तर्पयेद्वस्त्रगोदानैरन्यत्र धनसञ्चयात्॥
अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोकं स्तोकं समाचरेत्।
यश्चातिनिस्वः पुरुषो भक्तिमान् माधवं प्रति।
पुष्पार्च्चनविधानेन स कुर्य्याद्वत्सरद्वयम्॥
अनेन विधिना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम्।
कुर्य्यात् स पापनिर्म्मुक्तः पितॄणान्तारयेच्छतम्॥
जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत्।
न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम्॥
वैष्णवो वाथ शैवो वा भवेज्जन्मनि जन्मनि।
यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत्।
तावत् स्वर्गे वसेद्ब्रह्मन् भूपतिश्च पुनर्भवेत्॥"
इति मात्स्ये ८२ अध्यायः॥

विभूषणं, क्ली, (विशेषेण भूषयत्यनेनेति। वि+भूष+णिच्+ल्युट्।) आभरणम्। इत्यमरः॥ (यथा, कथासरित्सागरे। १७। ६४।
"अस्ति पाटलिपुत्राख्यं पुरं पृथ्वीविभूषणम्॥")

विभूषा, स्त्री, (वि+भूष् भूषणे+"गुरोश्च हलः।" ३। ३। १०३। इत्यः। स्त्रियां टाप्।) शोभा। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, कामन्दकीये।१५।४६।
"ततः प्रबुद्धः शुचिरिष्टदेवः
श्रीमद्विभूषोज्ज्वलितः प्रहृष्टः॥")
आभरणञ्च॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्।४५९।
"मानग्रहगुरुकोपादनुदयितात्येव रोचते मह्यम्।
काञ्चनमयी विभूषा दाहाञ्चितशुद्धभावेव॥")

विभूषितः, त्रि, (वि+भूष+क्तः। यद्वा, विभूषा संजातास्य इति। विभूषा+इतच्।) अलङ्कृतः। यथा,—
"विशुद्धरत्नांशुविभूषिताङ्गी
शिलातले हेममये सुरम्ये।
सुखोपविष्टं मदनाङ्गनाशनं
जगाद वाक्यं गिरिराजपुत्री॥"
इति स्कान्दे नीलकण्ठस्तोत्रम्॥

विभृतः, त्रि, धृतः। पुष्टः। विपूर्व्वभृधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नः॥

वि(बि)भ्रत्, त्रि, (भृ+शतृ।) बिभर्त्ति यः। धारणपोषणकर्त्ता। यथा,—
"चतुर्द्दशं नारसिंहं बिभ्रद्दैत्येन्द्रमूर्ज्जितम्।
ददार करजैरूरावेरकां कटकृद्यथा॥"
इति श्रीभागवते १ स्कन्धे ३ अध्यायः॥
अपि च।
"तरुणशकलमिन्दोर्बिभ्रती शुभ्रकान्तिः।"
इत्यादि तन्त्रसारे सरस्वतीध्यानम्॥
(पवर्गीयबकारादिः साधुरेव॥)